

AZERBAJYCAN HALILARI (x)

Dr. Rasim Efendi

Çev: Yavuz Akpınar

Yurdumuzun zengin tabiatı, yeşil çimenlerin, çeşmelerin, akarsuların bolluğu burada ta eskiden beri koyunculuk için uygun şartlar yaratmıştır.

Atalarımızın hayatında önemli bir yer tutan koyun; güzel yünü ile halk sanatının en zengin kollarından biri olan halıcılığın ortaya çıkışında gerçek etken olmuştur (1).

Atalarımızın hayat ve yaşayışında önceleri daha çok, sırf ameli mahiyet taşıyan halı, sonraları zaman geçtikçe bir ziynet eşyası gibi işlenmiş ve birçok ülkeye yayılarak geniş şöhret kazanmıştır.

Azerbaycan'da halı dokuma sanatının geçirdiği inkişâf merhalelerinin tarihini gösteren olgular çok azdır. Halılarımız hakkında yazılı kaynaklar uzak geçmişe aid olsa da eldeki malzemelerin çoğunluğunu XVI-XIX. yüzyıllarda dokunmuş halılar teşkil etmektedir. Özellikle X-XI. yüzyıllarda Azerbaycan'da bulunan yabancı seyyahlar yurdumuzda yüksek, bedii ve teknik özelliklere sahip halıların dokunduğu ve satış için bir çok ülkeye gönderildiği hakkında ilginç bilgiler veriyorlar. Azerbaycan halıları bilhassa XV. yüzyılda bütün dünya pazarlarında geniş şöhret kazanır. Aynı devirde Avrupa ve Şark ülkelerinde yaratılmış ressamlık eserlerinde Azerbaycan halılarının tasvirine rastlamamız tesâdüfi bir hadise değildir.

Azerbaycan halılarının uzak ülkelerde geniş ölçüde yayılmasına, şühesiz ki onların çok üstün vasıfları sebep olmuştur.

(x) Bu makalenin aslı Azeri Türkçesi ile kaleme alınmış olup, Yavuz Akpınar tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

(I) Azerbaycan'da koyunculuk o kadar inkişâf etmiştir ki, XIX. yüzyılı başlarında ülkemizin siyasi ve iktisadi cihetden çok geride olduğu bir zamanda, yalnız Şirvan, Kuba, Talış ve Gence dolaylarında 1.7000.000 baş koç ve koyun bulunduğu hakkında malumata rastlıyoruz. Bak: Obozrénie Rosiyckikh vladéniy za Kavkazom, I. hisse, spb., 1836 sah. 57.

Araştırmalar göstermektedir ki, Azerbaycan Halıları istihsâl olduğu yerin güzelliği anlayışına, hammaddesine; yün, ipek, pamuk, vs. ye bağlı olarak muhtelif kompozisyonlara, bezeklere sahip olmuş, muhtelif usûllerle dokunmuştur.

Azerbaycan halı sanatı araştırmacıları, bedii ve tenolojik özelliklerine göre, halılarımızı bir kaide olarak dört büyük sınıfa ayırırlar: Kuba-Şirvan, Gence-Kazak, Karabağ ve Tebriz. Her sınıfa belirli halılar dahildir. Bunlar da dokundukları yerin adını taşıyorlar. Meselâ: Kuba-Şirvân sınıfına Bakû, Şamahı, Kuba, Deveci, Hızı ve Kusar halı grupları dahildir. Bunlardan yalnız Bakû grubunda muayyen üslûpla dokunmuş meşhur "Hileputa", "Surahani" "Hileefşan", "Göredil", "Fatmayı," "Novhani" halıları vardır.

Gence-Kazak, Karabağ ve Tebriz halıları da hemen hemen bu şekilde sınıflandırılmaktadırlar.

Azerbaycan halkının, halı sanatını öğrenmek için, halılarımızın bezeklerini, renk ve kompozisyon prensiplerini gözönünde tutmak gerekir. Birbirleriyle yakından ilgili olan bu üç etken genellikle, halıların ve aynı zamanda bütün Azerbaycan halılarının bedii özelliklerini de belirlemektedir.

Azerbaycan Halıları düzen bakımından çeşitlidir: Halıdan nerede ve hangi amaç için yararlanılacaksa buna bağlı olarak, onun genel düzeni, ölçüsü, bezekleri ve hatta rengi de bir kural olarak değişir.

Azerbaycan Halıları çeşit çeşittir:

- a) Hacimce küçük olan "Namazlık Halça" (Seccade)
- b) "Divâr Halçaları" (Duvar Halıları)
- c) Misafir odalarını süslemek için, birkaç halıdan ibâret "Dest Halçaları" (Takım Halılar.)

Takım Halılar: Ölçüsüne, şekline ve düzenine göre çeşitlere ayrılır: Odanın ortasına serilen iri haliya: "Halı", baş tarafta yere serilene; "Baş Halça" ve ortadaki büyük halının yanlarına serilene de; "Kenâre Halça" adı verilir.

Azerbaycan Halılarının düzeni bir kural olarak, birbirine bağlı olan iki unsurdan ibârettir: "Arasaha"; (halının ortası) ve "Haşiyeye"; (halının kenar bezekleri) Arasaha ve Haşiyeler bir kural olarak Azerbaycan Halılarının karakterini tayin ederler. Nakışlar ise onların düzenini tamamlar. Halı ortasının ve kenar nakışlarının kompozisyon özelliği ondaki renklerin ve süslerin birbiriyle olan uygunluğu ile belirlenir.

Azerbaycan halılarındaki bu özellik onların vasfını da tayin eder.

Halılarımız ta eski zamanlardan bugüne kadar hem iş hem de fikir ve estetik bakımından büyük bir değer taşımıştır.

Bedî özellik, mazmûn dokunan halıların şeklinde, bezeklerinde ve renginde kendi aksini bulmuştur.

Halılarımızın bedî özelliği, ve mazmûnu herşeyden önce onları bezeyen unsurlarla ilgilidir. Çünkü süs unsuru tatbik olunduğu sanat eserini bezemekle beraber, onun mazmûnunu da açığa çıkarır.

Azerbaycan Halıları renklerine göre de gruplara ayrılır; bunlar için çok renklilik (polychromie) daha karakteristiktir.

Birbirine zıt, muhtelif renklerin uyumlu bir şekilde kullanılması Azerbaycan Halılarının tipik özelliklerindedir.

Azerbaycan halıcılık sanatının renk özelliklerinden birisi de halk ustalarının, renklerin benzerliğini, parlaklık ve sönüklüğünü, zıtlığını, renklerin kavranış kanunlarını, muasır ilim açısından olmasa da yakından hissetmiş olmalarıdır.

Halk ustalarının muhtelif renklere gösterdiği ilgiyi aşağıdaki örneklerle belirtmek mümkündür. Ustalar parlak renklerden biri olan koyu kırmızıyı "Alışdım yandım" diye adlandırmışlar. Bundan başka, halıcıların kullandıkları "Ağ ile yeşil hoş yaraşır (Beyaz ile yeşil hoş yakışır) "Kırmızı sarı, bağırma bari", "Ağ ile sarı, it yasarı" (Beyaz ile sarı köpeğin savsağı) gibi ifadeler onların renk anlayışını ve renklere olan yakın ilgilerini açıkça göstermektedir.

Azerbaycan Halıları bir kural olarak, kendi bedî özelliklerine göre iki büyük gruba ayrılırlar: Bezekli (*Ornamental*) ve Konu'lu (*Sujetli*) halılar. Bu gruplar içerisinde bezekli halılar her zaman çoğunluğu teşkil etmiştir.

Zamanımıza kadar gelebilen en eski Azeri halıları XIII-XV. yüzyıllara aittir. Böyle nadir halılar arasına ilk önce İstanbul, Türk ve İslam eserleri müzesindeki Şirvan, (XIII. y.y.), (XV. y.y.) halılarını ve Berlin Güzel Sanatlar Müzesi'nin Şark eserleri kısmında sergilenen Şirvan (XV. y.y.) halısını dahil etmek mümkündür.

Berlin Güzel Sanatlar Müzesinde muhafaza edilen "Şirvan" halısı özellikle dikkati çekmektedir. Yerliği (yüzü) koyu kırmızı renkte olan bu halı, altın sarısı renginde geometrik nakışlarla bezenmiştir. Nakışlar arasında halı boyunca simetrik şekilde yerleştirilmiş ve sekiz köşeli yıldız resimleri tekdüzelliği bozarak, halıya ayrı bir güzellik vermektedir. Halı üç şeritten ibaret enli Hâşiyeye ile tamamlanır. Hâşiyeler içerisine geometrik şekilli zengin nakışlar vurulmuştur. Bu nakışlara dikkatle bakarsak gül-çiçek resimlerinin stilize edilmiş şekillerinden meydana geldiklerini görürüz.

Bu halının tasvirine, Hans Holbein'in (1497-1543) aynı müzede sergilenen "Meryem ile Çocuğu" adlı tablosunda da rastlamamız çok ilgi çekicidir. Aynı devirden şimdiye kadar gelebilmiş örneklerimiz göstermektedir ki, Azerbaycan Halıları geçmiş devirlerde de orijinal bezek ve renk özelliklerine sahip olmuştur.

Halılarımıza has olan bu renk çeşitliliği ve bezek unsurlarının şimdiye kadar kendi özelliklerini yitirmemeleri de çok ilgi çekicidir.

Azerbaycan halıcılık sanatı tarihinde XVI-XVII. yüzyıllar, en zengin devirlerden sayılır. Yurdumuzda kuvvetli Safevî devletinin ortaya çıkması, başka sanatlar gibi halıcılık sanatının gelişmesi için de geniş olanaklar yaratmıştı.

XVI-XVII. yüzyıllarda Azerî yurdunda bulunan seyyahlar, Azerbaycan'ın birçok şehirlerinde, dahili ve harici pazarlar için halı dokuyan hususi işyerlerinin olduğunu kaydediyorlar.

Bu devirde dokunan bazı nümûnevi halıların yaratılmasında, yalnız dokuyucunun emeği olmamıştır; bu işe aynı zamanda devrin en görkemli ressamlarının da katıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz.

Sanatkâr ressamın önceden hazırladığı eskizlere uygun bir şekilde dokunan bu halılar, zarif ve dakik resimleri, düzenlerinin bütünlülüğü ile farklılık gösteriyorlardı. Fakat, bu yaratıcılık tarzının bazı kusurları da vardı. Bilindiği gibi, halı aslında bir dokuyucu emeğinin mahsûlüdür. Bu yüzyıllarda halının hem dokuyucusu, hem de ressamı vardır. XVI-XVII. yüzyıllarda yaratılmış bir çok Azerî halısı ise vasıflı halk yaratıcılığından daha çok, işgüzâr saray güzel sanatlarının havasını taşımaktadır.

XVI-XVII. yüzyıl Azerbaycan Halıları mazmûn bakımından da renk renk ve katışıktır. Bunların üzerinde insan-hayvan resimleri gül-çiçek nakışları ile birlikte gerçek anlamda dokunmuş konulu düzenlere de rastlıyoruz.

XVI-XVII. yüzyıl Azerbaycan Halılarında devrin en yaygın bezek unsurlarından biri olan bitki süslerine daha çok rastlıyoruz. Gül-çiçek, dal, ağaç unsurlarının birleşmesinden meydana gelen bezekler halı üzerinde nisbeten sathi üslupla verilse de, burada devrin geleneksel bitki süslerinden olan servi, nar, erik ağaçlarının; lâle, kızılgül, karanfil, nergiz vs. gibi çiçeklerin tasvirlerini kolaylıkla tanıyabiliriz.

Bir gelenek olarak, halı üzerinde ahenkle işlenmiş bitki süslerinde dallar esas ana çizgiyi, bunların üzerinde yerleşen gül-çiçek ve yapraklar ise ek unsurları teşkil ediyordu. Bu devrin bezekli halıları arasında, 1530 yılında Erdebil'de Şeyh Safî mescidi için dokunmuş olan ve halen Newyork Metropolitan Muesum'da muhafaza edilen halıyı; ayrıca 1539 yılında Tebriz'de, yine aynı mescid için dokunmuş ve şimdi Londra'daki Viktoria and Albert Museum'da bulunan halıyı örnek olarak gösterebiliriz.

Bu devirde yaratılmış halılar içerisinde, 1539 yılında Tebriz'de Şah Tahmasb'ın siparişi ile Erdebil Mescidi için dokunmuş halıyı (Bu halı ilim aleminde "Şeyh Safî" adı ile tanınır) özellikle belirtmek gerekir. Bu halıyı 1893 yılında İngilizler

alıp Lonra'ya göndermişlerdir. Eni 5,34 m. uzunluğu 11.52 m. alanı 56.12 m2 olan bu halı dünya müzelerinde muhafaza edilen nadir halk sanatı örneklerindedir.

Bezекleri muhtelif gül-çiçek resimlerinden ibaret olan bu halı renk çeşitliği ve birliği ile insanı hayran eder. Halının en güzel bölümünü, merkezinde yerleştirilen çok köşeli mozaik benzer gonce (madalyon) teşkil ediliyor. Gonceye her taraftan, yeşil, kırmızı, sarı renkli 16 küçük dairevi kubbe bağlanmıştır.

Halıda renkler ardıcıl (peşpeşe) renk tanıma ilminin gereklerine uygun olarak öyle düzgün yerleştirilmiştir ki, büyük gonce güneşi, etrafındaki küçük kubbeler ise ışınları hatırlatıyor, Bundan başka halının ara sahasının üst ve alt bölümlerinde, büyük, zengin bezekli, kırmızı ve şekerî renkli kandil tasvirine de rastlıyoruz. *

“Şeyh Safı” tipindeki bezekli halılar çoğunlukla Güney Azerbaycan'ın Tebriz ve Erdebil şehirlerinde dokunuyordu. Azerbaycan'ın başka bölgelerinde Şirvan, Karabağ, Gence, Kazak vs. gibi yerlerde dokunan halılar bezeklerinin mazmunu yönünden söz konusu halılara benzeseler de üslup özellikleri yönünden onlardan ayrılırlar. Bu yüzyıllarda Azerbaycan'ın başka yerlerinde dokunmuş bir kaç bezekli halıya göz gezdirelim: İlk önce bu tip halılar arasına XVII. yüzyılda Şirvan'da dokunan ve halen Amerika'nın *Pensilvanya* müzesinde bulunan halıyı, ayrıca yine XVII. yüzyılda Karabağ'da dokunmuş ve şimdi Almanya'nın *Dusseldorf* şehri müzesinde muhafaza edilen halıyı dahil edebiliriz.

Üsluplanmış bitkisel bezeklerle bezenen şirvan halısının, ara sahasında, halı boyunca, üç sıra halinde ince dilimleri olan uzun şematik resimler vardır. Resimlerin her birinin yukarı kısmında, karşı karşıya duran iki üçgene benzer hat vardır. Dikkatle bakınca bu resimlerin, tatbiki dekoratif sanatımızda yaygın bir halde bulunan an'anevi bezek unsurları olduğunu görürüz. Burada uzunca, ince dilimli resim; servi ağacını, karşı karşıya duran simetrik nakışlar ise kuşu tasvir etmektedir. Buradaki bezek örnekleri, hatta düzen priyomları Tebriz, Erdebil halıları için de belirleyici vasıflardır. Buna rağmen Şirvan, halısı, Kuzey Azerbaycan halılarından farklıdır.

Araştırmacılar Tebriz ve Erdebil'de dokunan halıların resim ve nakışlarında, başka yerlerde dokunan halılara oranla daha çok gerçeğe uygun unsur olduğunu bildiriyorlar.

(*) Bu halı hakkında daha fazla malumat için bak:

1. Kurt Erdmann; *Oriental Carpets an account of their History*. Translated by Charles Grant Ellis. A. Zwemmer LTD. London. s. 31-36, 50, 71 ve Fig. 64.
2. Kurt Erdmann; *Siebenhundert Jahre Orientteppich zu seiner Geschichte und Erforschung*. Busseche Verlagshandlung GMBH Herford. s. 17-22, 16-19. Resimler. (Çev. Notu).

Gerçekten de eğer Gence, Kazak Şirvan vs. gibi yerlerde dokunmuş halılardaki bezeklere dikkatle bakarsak, resimlerin epeyce üsluplandığını, böylece şematik şekle sokulduğunu açıkça görürüz.

Azerbaycan halı sanatı araştırmacılarından Latif Kerimoğlu, halılarımızdaki bezek çeşitliliğini, ilmek sıklığının az veya çok olması ile izah ediyor. Gerçekten de ilmek sıklığı çok olan halılarda daha gerçekçi ve zarif resimlere, ilmek sıklığı az olan halılarda ise şematik ve nisbeten ilkel resimlere rastlıyoruz (2).

XVI-XVII. yüzyıllarda Azerbaycan'da, yüksek seviyeli, bezekli halılarda beraber, bedii özellikleri olan konulu halılar da dokunuyordu. Bunlar arasında "Avcılık" adı ile tanınan muhtelif düzenli halıları, çeşitli hayat sahnelerini, klasik Şark mesnevilerinden alınmış hikayeleri vs. yi canlandıran halıları da sayabiliriz.

Avcılık konusunu işleyen halılar arasına şu iki halıyı da dahil edebiliriz: Birincisi, 1522 yılında Tebriz'de dokunmuş olup şimdi Londra'daki Victoria and Albert Museum'da bulunmaktadır. İkincisi ise, 1600 yılında Karabağ'da dokunmuş olup halen Münich şehrindeki güzel sanatlar müzesinde sergilenmektedir.

"Avcılık" konulu halılar içerisinde, XVI. yüzyılda Tebriz'de altın ve gümüş sırmalarla dokunmuş ve halen Londra'da Viktoria and Albert Museum'da sergilenmekte olan bir halı özellikle çok tanınmıştır. Uzunluğu 132 cm. eni 104 cm. olan bu küçük halıda gül-çiçek nakışlarının zeminine arslan, kaplan, kurt, ceylan, vs. gibi hayvan tasvirleri işlenmiştir. Bu tasvirler, adi donuk bir vaziyette değil, çok canlı ve hareketlidir.

Bu halıda özellikle ceylanı parçalayan kaplanın tasviri, büyük bir maharet ve ustalıkla işlenmiştir. Halı her taraftan, içerisinde melek tasviri olan üç köşeli, haşiyeli kubbelerle biter. Bu devirde, Azerbaycan'da yüksek vasıflı havlı (tüylü) halılarla beraber, çok miktarda havsız halı da (palaz, cecim, kilim, şodde, verdi) dokunuyordu.

Havsız halı üretiminde bilhassa Karabağ, Gence, Kazak ve Şamahı çok ünlüdür. Havsız halılar, nisbeten sade ve az bezekli dokunsalar da, renklerin ve bezeklerin şematik bir tarzda kullanılması ile dikkati çekiyorlar.

Havsız halı imalâtı üzerinde bir kural olarak, renkli zolaklara (şeritlere) dört bucak, (dörtgen), baklava, çapraz kıvrım hat vs. gibi geometrik figürlere rastlıyoruz. Menşei bakımından eski devirlere ait olan bu şematik bezekler aslında gerçek varlıklarda rastladığımız görünümleri tasvir etmektedirler.

(2) Halılarımızın bir metrekaresinde yer alan düğümlerin sayısı şöyledir: Tebriz halılarında en çok düğüm sayısı dörtüzbün; Kuba-Şirvan halılarında üçüzbün Karabağ halılarında ikiyüzbün; Gence-Kazak halılarında ise yüzaltmışbindir.

Havsız halılarımızın bezek özelliklerinden birisi de her bir bezeme unsurunun nisbeten serbest tasvir olunmasıdır. Halbuki, havlı halılarımızın üzerindeki bitki süsleri, başka bezek unsurlarıyla birbirlerine bağlıdırlar.

Havsız halılarda bazan, nisbeten gerçek anlamda dokunmuş insan ve hayvan figürlerine de rastlıyoruz. Bu şeklideki havsız halılarımız arasına, XVII. yüzyılda Karabağ'da dokunmuş ve şimdi Tiflis'deki Gürcistan devlet güzel sanatlar müzesinde bulunan "şedde"yi dahil edebiliriz.

XVIII. yüzyılda Azerbaycan siyasi ve iktisadi başlıboşluğa maruz kaldığı halde sanat dallarımızdan birçoğu henüz geçmişteki gücünü kaybetmemişti.

Önceki yüzyıllarda olduğu gibi, XVIII. yüzyılda da Azerbaycan'da en yaygın sanat kollarından biri halıcılık idi.

Azerbaycan halılarının bu yüzyılda diğer Doğu ülkelerinin halılarından renk, dayanıklılık ve dokunma tekniği bakımından ayrılık gösterdiğini bazı kaynaklardan öğreniyoruz. Aynı zamanda Kuba halıları iç ve dış pazarlarda büyük ün kazanmıştı.

Rus kaynaklarında gösterildiği gibi XVIII. yüzyılda "...Kuba halıları kendi nakışlarının çeşitliliği ve zarif dokunuşu ile İran halılarından bile hayli farklı idi..." (3)

Önceki devirlerde olduğu gibi, XVIII. yüzyılda da Azerbaycan halılarına hem süsleme unsurları hem de konusu olan bezekler vuruluyordu. Lakin bu devirlerde konulu halılarımızı bezekli halılara oranla az olmuş, hem de hayli kaba ve şematik bir anlayışla dokunmuştur.

XVIII. yüzyılda Karabağ'da, Gence'de, Kazak'da, Şamahı'da ve Bakû'da dokunmuş bir çok havlı ve havsız nadir Azeri halısı halen ülkemizde, aynı zamanda dış ülkelerde bazı müze ve şahsi koleksiyonlarda muhafaza edilmektedir. Avrupa müzelerinde bulunan böyle nadir halılarımız arasında; 1800 yılında Bakû'nun Surahanı ve yine aynı yılda Hile köyünde dokunmuş olan halıları; ayrıca XVIII. yüzyılda Kazag'ın Lambalı köyünde dokunan halıyı sayabiliriz. Söylediğimiz halılar içerisinde 1800 yılında dokunmuş olan Surahanı halısı, renk ve süsleme unsurları ile daha çok dikkati çekiyor; 147x340 cm. ebadında olan bu-halı, dört bakla şeklinde ketebeye bölünmüş iri arsa sahadan ve zarif haşiyeden ibarettir. Arasahanın rengi ve bezek kuruluşu özellikle ilgi çekiçidir. Bunun altın sarısı yerliği (yüzü, sathı) üzerinde, küçük hacimli, üsluplanmış birçok gül-çiçek resmi, koç, kuş figürleri tasvir edilmiştir.

Arasahadaki nakışlar, tahminen bir ölçüde ve anı üslupda dokunmalarına rağmen şimdi bile insanı şaşırtacak kadar zarif ve rengârenktir. Halının arasaha-

(3) Zakavkazskie oçerki, j rn. Ministe'rst vovrutpennikh del. 1845. z .h.str. 358.

sında, onu enli kurşağadek dört bölüme ayıran mavi ketebeler halıya ayrı bir güzellik vermektedir.

Parlak renkli, baklava şekilli ketebeler, bütün halının bezek düzenini canlandırarak, halının uzak mesafelerden de görünmesine yardım ediyor.

XVIII. yüzyılda, Kazak bölgesinde dokunmuş ve şimdi Batı Almanya'da bir müzede sergilenen küçük bir halı da koyu renkli nakışlarının orijinalliği ile dikkati çekmektedir. Sözünü ettiğimiz halıyı tasvir etmeden önce bir hususu belirtmemiz gerekir; "Kazak" adı ile bir çok bölgeye yayılmış halılarımız yalnız Kazak civarında değil, buradan çok daha uzaklarda, yani kuzeyde Tiflis'e kadar olan yörede (Lambalı, Kâmallı, Muganlı, Düzakram, Karayazı, Borçalı, Kaçağan vs.) güney-batıda Göyce (Gökçe) Gölünün bütün sağ sahili boyunca uzanan (Polad, Sabah, Göyercin, Çaykend, Gökkend, Toğanak vs.) yerlerde, kısaca geniş bir coğrafialanda ün kazanmıştır. Sözünü ettiğimiz halı, bediî ve teknik özelliklerine göre Kazak bölgesinin kuzey taraflarında (Borçalı'da Lambalı'da, Şihli'da vs.) dokunan geleneksel "Damgalı" adlı halıları hatırlarsa da bunun sırf kendine özgü birçok orijinal özellikleri de vardır.

Eni 168 cm. uzunluğu 235 cm. olan bu halı, geniş arasahayla ve ardıcıl (peş-peşe) tekrar olunan şematik, çift koç boynuzlu ve baklava şeklinde nakışlı haşiye ile bezenmiştir. Res. 5.

Tasvir olunan halının arasahası, bezekli ve rengârenktir. Halının koyu kırmızı zemininde peşpeşe tekrarlanan renkli, yedi mavi şematik honça (ayna?) yerleştirilmiştir.

Kendine özgü yapısı ile şark aleminde çok yaygın olan, uçları dört muhtelif yöne dönük, gamalıhaçı andıran bu resimler, öyle gerçekçi bir anlayışla dokunmuştur ki gören bunları bir nokta etrafında devamlı hareket ediyor zanneder. Kaynakların bildirdiğine göre; XVIII. yüzyıl da Azerbaycan'da havlı halılarla birlikte çok miktarda yüksek vasıflı, günlük hayatta geniş ölçüde kullanılan havsız halılar da dokunuyordu.

XVIII. yüzyılda dokunmuş, yüksek bediî ve teknik özelliklere sahip bir kaç havsız halımıza da göz atalım: Böyle nadir havsız halılar (kilimler) içerisinde, ilk önce Kiev'deki Garp ve Şark Güzel Sanatları Müzesinde sergilenen "Şedde"yi ve Bakû'da Azerbaycan Devlet Güzel Sanatlar Müzesinde sergilenen "Verni" vs. gibi kilimleri sayabiliriz.

XVII. yüzyılda Karabağ'da dokunmuş olan Şedde'nin özellikle bezekleri dikkati çekmektedir. (Res. 9) Şedde'nin bezekleri, halının enine, yatay bir şekilde, peşpeşe yerleştirilmiş kızılkuşla (doğanla) ava çıkan atlı ve birkaç deve figüründen ibarettir. Buradaki resimler nisbeten statik ve şematik bir sergide verilmiştir. Fakat bu resimler, renk çeşitliliği ve halk sanatına özgü olan şartlı süsleyici özelliği

(dekoratifliği) ile dikkati çekmektedir. Yine bu resimler üslup özelliklerine göre devrin taş oymalarında rastlanan figürleri hatırlatmaktadır; Oymalarda olduğu gibi, "Şedde" üzerindeki figürlerde de ayakların yandan omuzların ve başların cepheden tesbit edilip işlendiğini görüyoruz.

XIX. yüzyıldan itibaren halk sanatının başka nev'ilerinde göze çarpan düşme (yozlaşma), halılarımızda da kendini belli etmeğe başlıyor.

XIX. yüzyılda halılarımızın bediî ve teknik özelliklerinin hayli zayıflamasına rağmen geleneksel halı çeşitleri ve düzenleri-az olsa da- hâlâ gelişmelerini devam ettirmekte idiler.

Bu yüzyılda Bakû, Kuba, Şamahı, Karabağ, Gence vs. gibi yerlerde dokunmuş olan yüzlerce büyük ve küçük halı, halen ülkemizde ve dış ülkelerde çeşitli yerlerde sergilenmektedir. Bu devirde Azerbaycan'da bezekli halıların çoğunluğu teşkil etmesine rağmen, birçok orijinal konulu halıya da rastlıyoruz.

Konulu halılarımız içerisine ilk önce bu yüzyılda sık sık rastlanan "Dört fasıl" adlı halıları dahil edebiliriz. Bu halıların bediî düzeni, genellikle, birbiriyle yakın ilgisi olan beş muhtelif konudan ibaret oluyordu.

Bir gelenek olarak, merkezindeki büyük madalyonda tarihi bir olayın tasviri veya tanınmış bir şahsın portresi veriliyor, bunun etrafındaki küçük madalyonların herbirinde ise mevsimlerden biri (ilkbahar, yaz, sonbahar kış) tasvir ediliyordu. Bu tip halıların XIX. yüzyılda dokunmuş olan iki güzel örneği halen Azerbaycan Devlet Güzel Sanatlar Müzesinde ve Nizami Adına Azeri Edebiyatı Müzesinde sergilenmektedir.

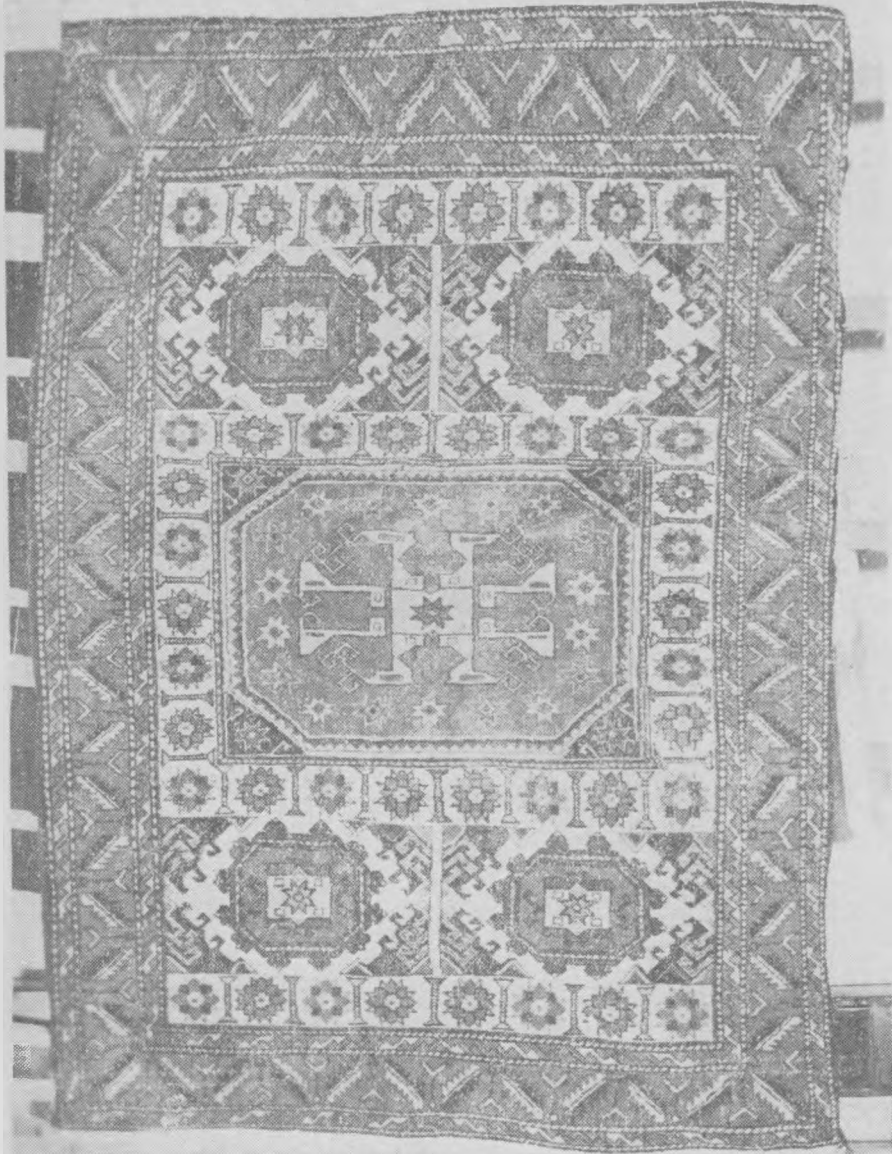
XIX. yüzyılda, "atlı-itli", "Maral-ceyran" ve "itli-pişikli" (kedili) vs. gibi mevzûlu halılar da büyük ün kazanmıştır. Kaynaklardan öğrendiğimize göre; bu tip konulu-halılar XIX. yüzyılda esas itibariyle Şirvan, Karabağ ve Gence'de dokunuyordu. O zaman, bu tip halılar, defalarca yeniden dokunsalar da hem dokunuşuna hem de bediî düzenine göre birbirlerinden ayırıyorlardı. Bu durum şüphesiz ki ayrı ayrı dokuyucuların, sırf kendilerine özgü ferdi yaratıcılık özelliklerinden ileri geliyordu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, halıcılık sanatımızda görülen vasıf düşüklüğu bu asrın sonlarına doğru daha da fazlalaşır. Gittikçe artan bu bozulma Azerbaycan halılarının hem teknolojik hem de bediî özelliklerinde kendini gösteriyordu.

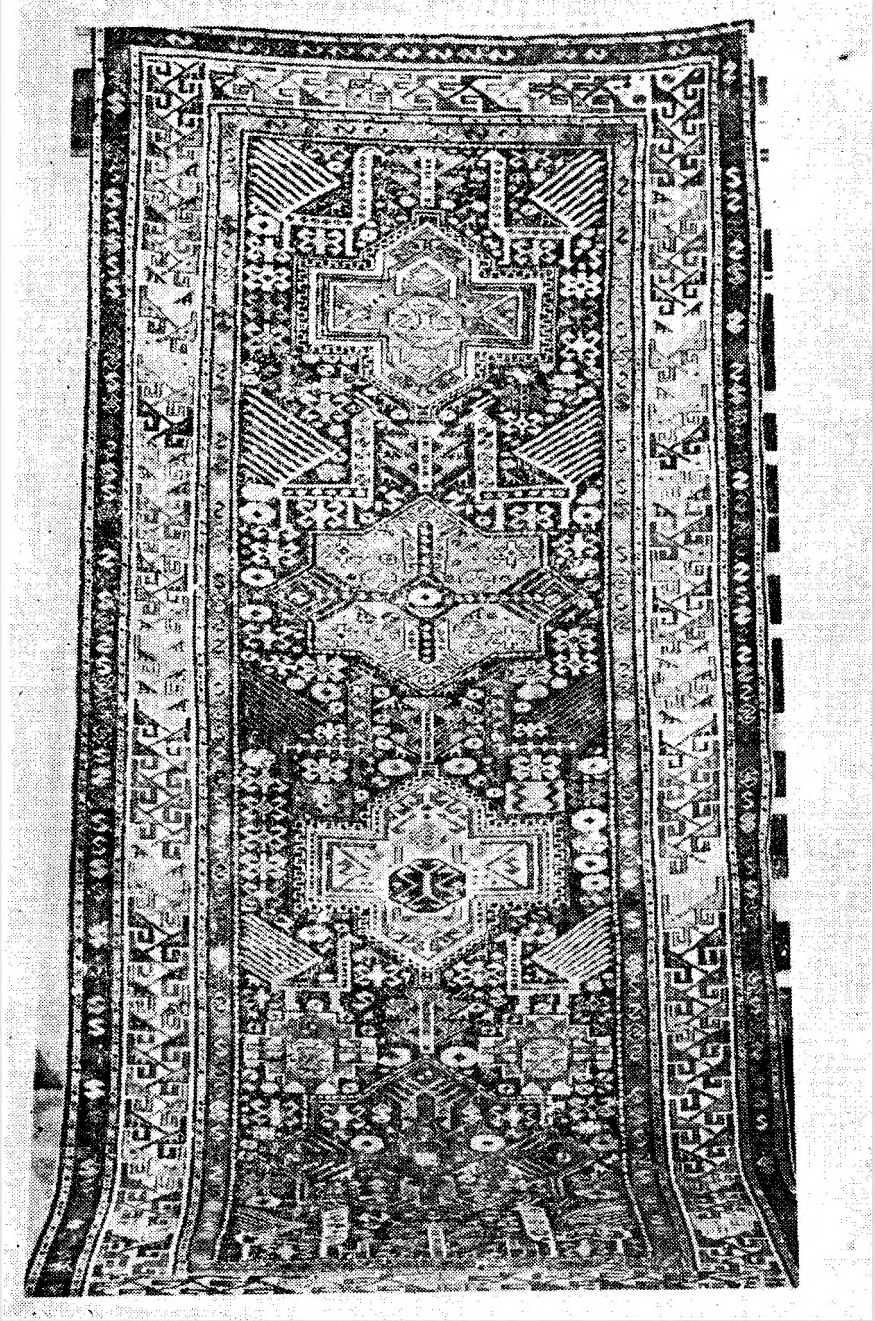
Halılarımızın dokunuşunda, pamuktan ve başka bitkilerden hazırlanmış ip-lerden oldukça fazla istifade edilmesi ve bilhassa tabiî boyaların terkedilerek ucuz sunî boyaların kullanılması, Azerbaycan halılarının dünya pazarlarındaki geniş şöhretini azaltır.

Azerbaycan'da halı sanatının sonraki gelişmesi Sovyet devrine tesâdüf etmektedir. XX. yüzyılın başlangıcından itibaren genç Azerbaycan hükümeti, bütün dünya pazarlarında halılarımıza olan ihtiyacı gözönünde tutarak halıcılık sanatının durumunu düzeltmek için birçok tedbirler almaya başlamıştır.

Ülkemizde ilk defa 1926 yılında, önce Kazak sonra Kuba'da halı sergisinin teşkili, yüksek vasıflı halılara ödül verilmesi, 1927 yılında "Azerbaycan halı birliği" şubasının kuruluşu vs. gibi tedbirler, halıcılık sanatının gelişmesine hız veren ilk etkenlerden olmuştur.

1. Resim: Gence Halısı, XIX. yy.

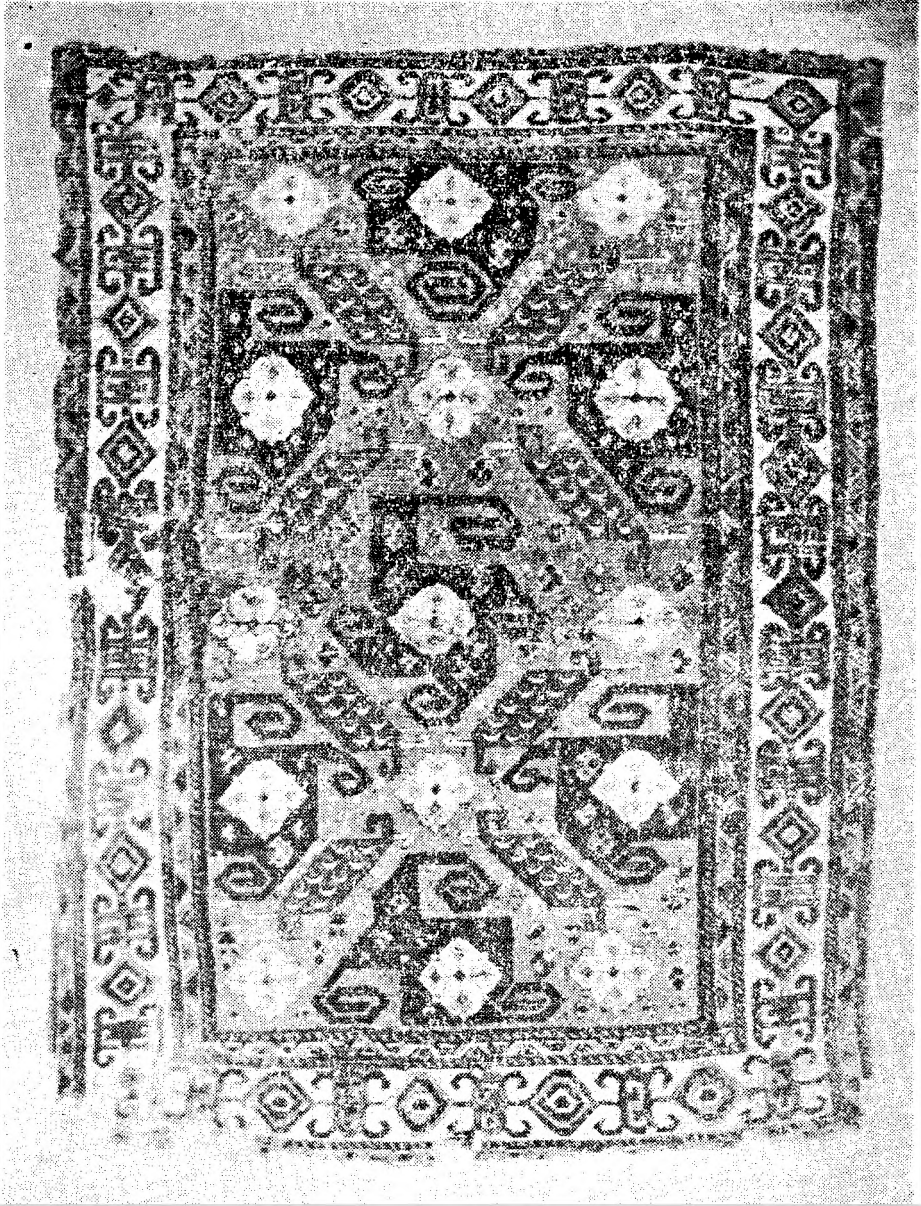
2. Resim: Şirvan Halısı, XIX. yy.

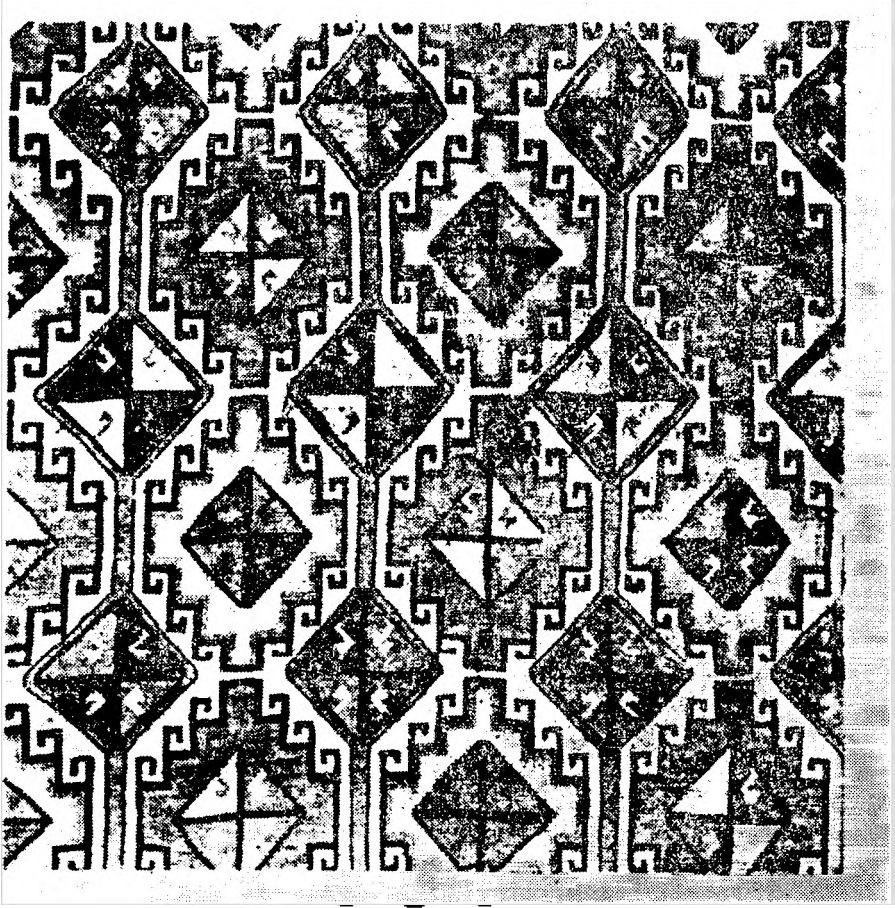
3. Resim: Şirvan Halısı, XIX. yy.

4. Resim: Farmaş. Kazak, XIX. yy.

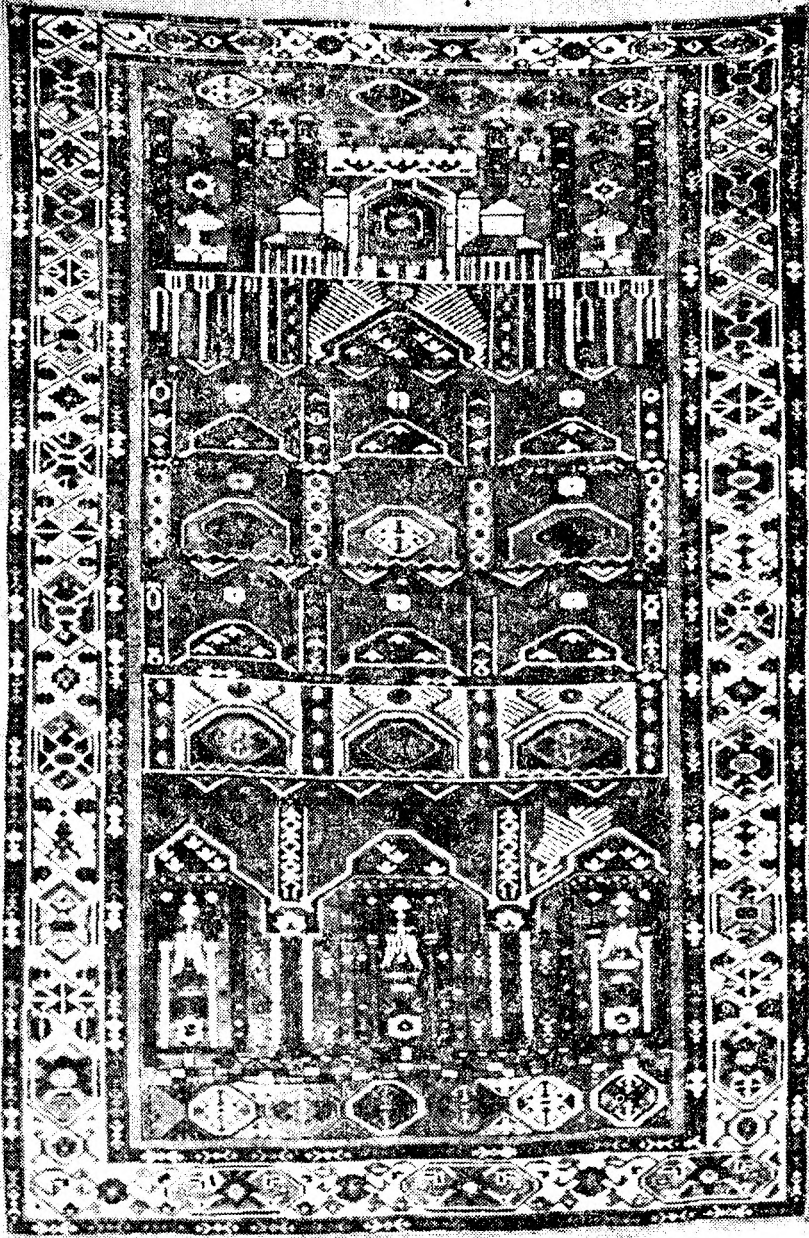

5. Resim: "Damgalı:" adlı Kazak halısı, XVIII.yy.

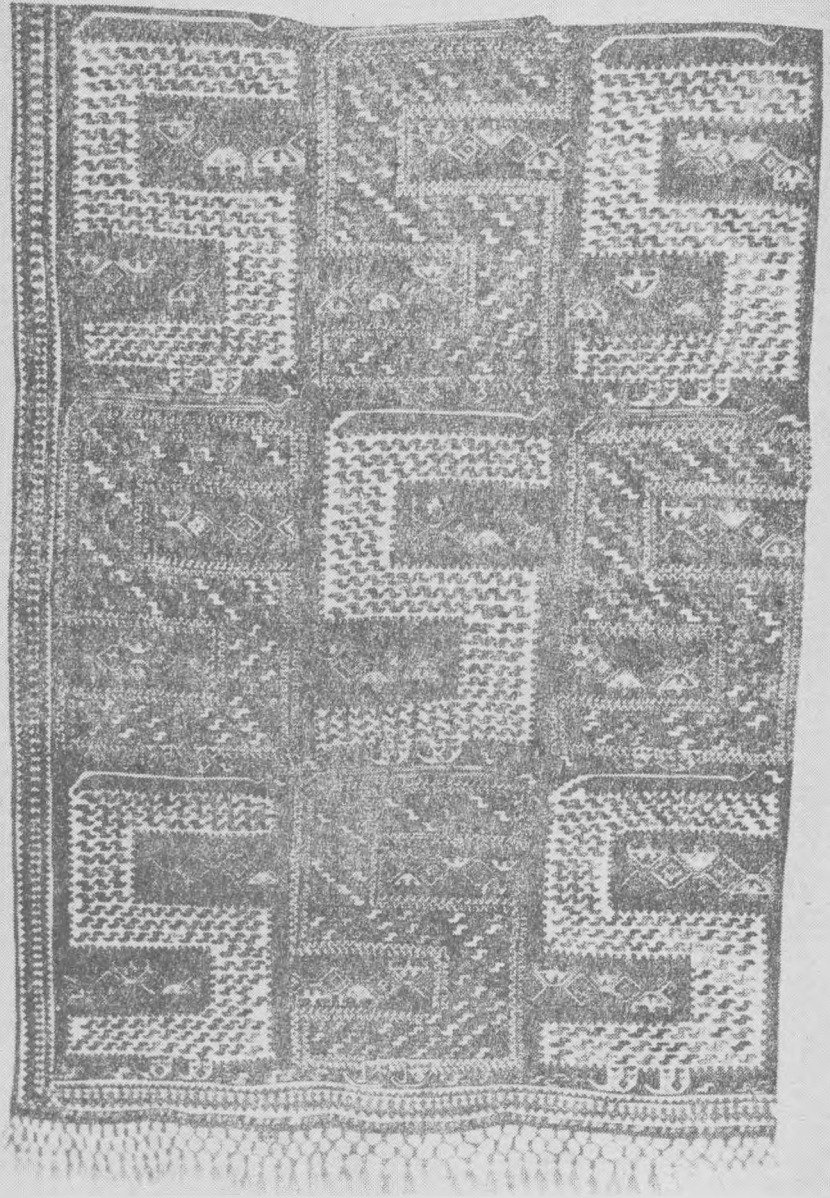

6. Resim: Şirvan Halısı, XIX. yy. *

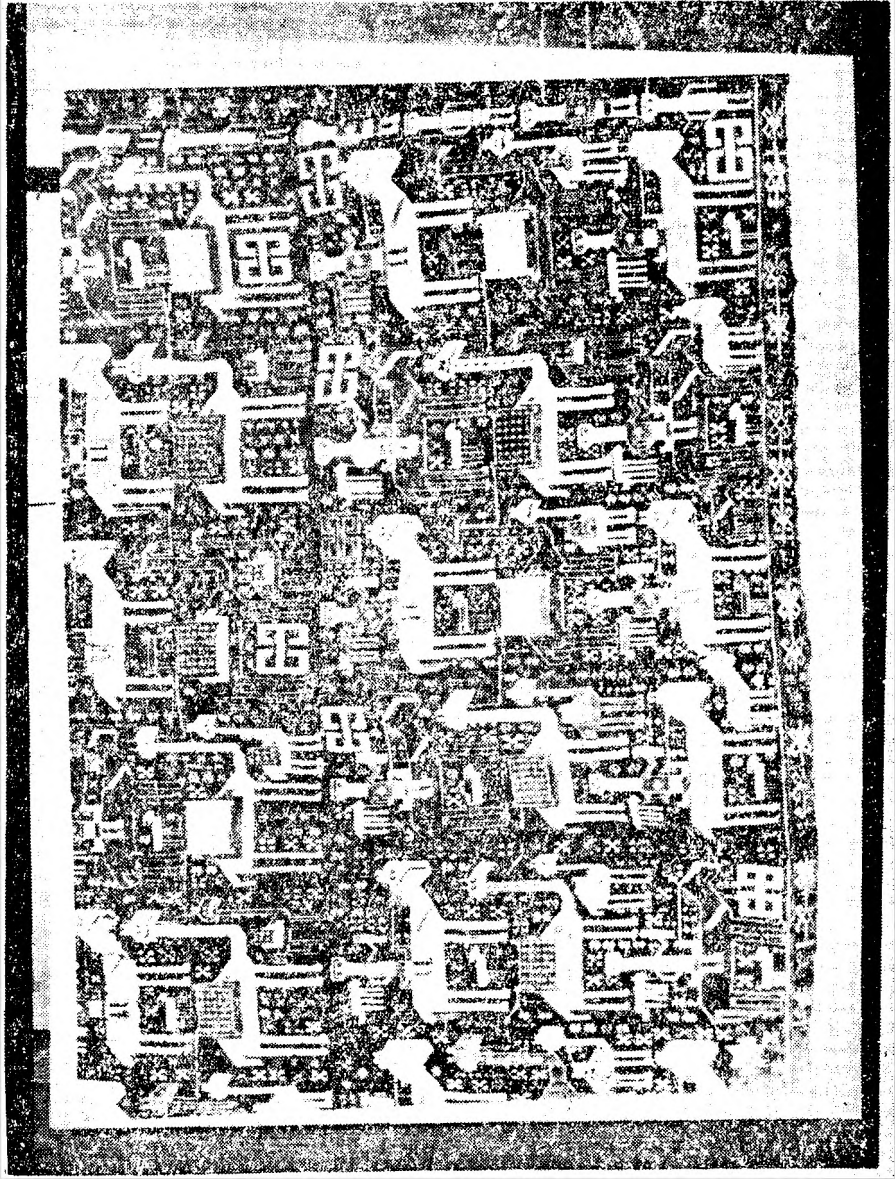
*6. Resim: Bu halı için bak: Kurt Erdmann; Siebenhundert Jahre Orientteppich zu seiner Geschichte und Erforschung Busseche Verlagshandlung GMBH. Herford. s. 50; 43. resim. (Çev. Notu).

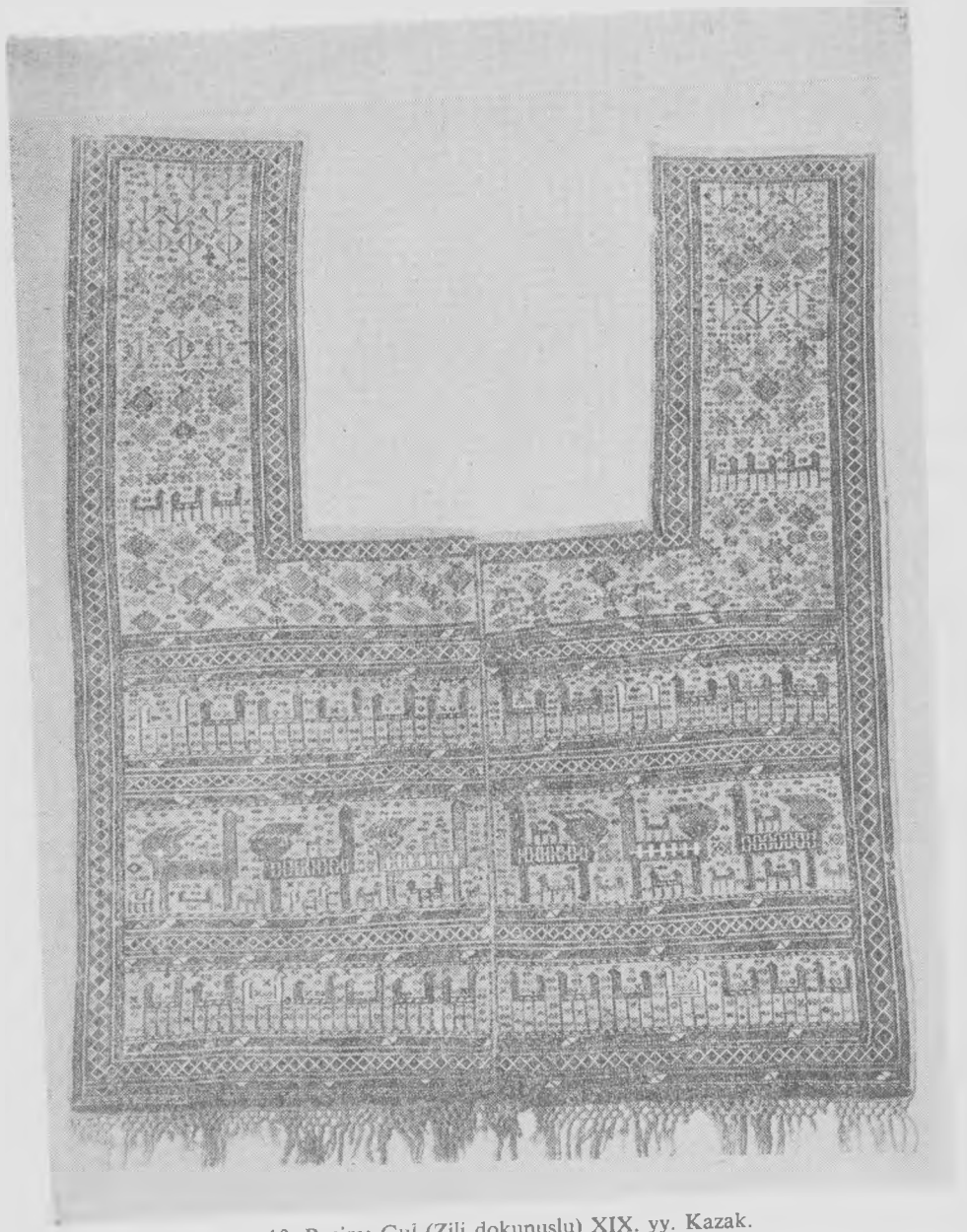
7. Resim: :Şirvan Halısı, XIX. yy.

8. Resim: Ejderha resimli havsız halı, XVIII. yy. Karabağ.

9- Resim: Şedde, XVIII. yy., Karabağ.

10. Resim: Guł (Zili dokunuşlu) XIX. yy. Kazak.